

Ars Organi 51 (2003) március, június

A német orgonás szaklap tavaszi számának élén Christian Ahrens írása áll, mely a német nehézipari központ, a Ruhr-vidék történeti orgonaállományát mutatja be. A leltárba vett hangszerek között igen csekély az 1800 előtt épült orgonák száma, viszont „történeti orgona” minősítést kaptak az 1945 (!) előtt épült, vagy 1945 előtti sípállományt legalább felerészben tartalmazó instrumentumok is. A felmérés az orgonaépítés finom felekezeti különbségeire is rávilágított: míg sok katolikus templom hangszere a neobarokk orgonamozgalom idején is megőrzött romantikus vonásokat (pl. Vox coelestis, átcsapó nyelvregiszter, crescendóhenger), addig az evangélikusok a barokk elvekhez és a „neue Sachlichkeit” szelleméhez megalkuvások nélkül igyekeztek igazodni. Figyelemreméltó továbbá, hogy a német leltárban az egymanuálos orgonák aránya mindössze 7%, s az állomány háromnegyedét kétmanuálos orgonák teszik ki. (Hazánkban a felleltározott hangszerek kétharmada egymanuálos orgona.)

Martin Sander cikkében Max Reger életútjának és munkásságának kapcsolatát lélektani szempontból vizsgálja. Reger számos műve foglalkozik a szenvedés, a halál és a feltámadás, a megdicsőülés gondolatával, melyek Sander szerint eleinte a komponista belső vívódásait, kétségeit és az eljövendő megnyugvásba, révbe érkezésbe vetett hitét tükrözik (többek között az op. 40-es és op. 52-es korálfantázia-sorozatokat). A szerző arra is rámutat, milyen jelentős ösztönző szerepe lehetett egyes XIX. század végi irodalmi alkotásoknak —így Tolsztoj és Ibsen műveinek— Reger témaválasztásában. Reger több 1907 után írt darabjában a halál és megdicsőülés témakörének nem szimbolikus, a földi életre vonatkoztatott, hanem keresztény értelme az uralkodó, majd a komponista betegségének elhatalmasodásával azokban egyre inkább saját, békét hozó halálának (és, már a világháború idején, a német nép dicső győzelmének) reménye jut kifejezésre.

Wolfram Syr  tanulmányában az úgynevezett „Pelplini tabulatúra” két északnémet stílusú korálfeldolgozásának eredetét kutatja. A „H. S. M.” szerzői jelzéssel ellátott műveket a szakirodalom eddig Heinrich Scheidemann és Franz Tunder alkotásainak is tartotta. Syr  elemzésében összeveti azokat az északnémet korálfeldolgozások általános jellegzetességeivel, valamint egyes szerzők személyes stílusával. Feltételezi, hogy a darabok Jan Adam Reincken ifjúkori, még mesterének, Scheidemann-nak erős hatása alatt írt kompozíciói, sőt, hogy az „Ein feste Burg”-feldolgozás manualiter szakaszát eredetileg is Scheidemann írta, s az csupán utólagos kompilációval került a műbe.

Martin Balz, a lap főszerkesztője rövid írásában XVIII–XIX. századi közép-rajna-vidéki adatokkal egészíti ki Hans Steinhausnak az újság előző számában megjelent, a francia és német echóművekről írt értekezését.

Rudolf Meyer — a GdO 2002. évi luzerni találkozásán elhangzott felszólalása nyomán— nyolcpontos, részletesen megindokolt javaslatot terjeszt elő az orgona mint műalkotás jogainak szabályozására (*Declaration of Organ-Rights*; fordítását ld. lapunk előző számának 455–459. oldalán). Ugyanezzel a témával, az úgynevezett „aktualitásukat veszített” hangszerek szinte kényszeres átépítésével két további hozzászólás is foglalkozik a „Vita” rovatban. Johannes Maria Strauss szerint ha megértésre is talál egy-egy régi orgona hangzási koncepciója, gyakran hiányzik a szándék annak elfogadására és a képesség annak értelmes használatára. Rámutat az orgonaoktatás ezzel kapcsolatos feladatára, mely nem korlátozódhat historikus orgonák pusztá megismertetésére és traktátusok előírásainak, szerzői regisztrálási utasításoknak szolgálai utánczására, hanem fel kell tárnia a hallgatónak az egyes orgonaépítési stílusok egész hangzásvilágát és azok lehetséges átültetését más jellegű hangszerekre. A jövő előadói csak így lesznek képesek arra, hogy a regiszterneveken túllépve valóban alkotó módon vegyenek birtokba egy hangszeret még az annak stílusától távol eső darab előadásakor is. Andrea Walentowicz szatirikusan megjegyzi: „Széltében-hosszában meggyaláznak orgonákat, hangzásukban és technikailag is, mert bizonyos orgonisták saját zenei elképzeléseik megvalósítását a gyanútlan gyülekezetekkel megfizettetik és ideológiailag felékesített «szakértők» segítségével keresztülviszik. Így olykor javasolni kellene a gyakran tanácstalan gyülekezeteknek, hogy az orgona átépítése helyett inkább az orgonistát cseréljék le. Miért kell ma minden második falusi templomban egy ál-Cavaillé-Coll-orgonának állnia? [...] Suszter, maradj a kaptafánál! Orgona-építő, maradj annál, amire képes vagy! Gyülekezet, maradj annál, amire valóban szükséged van: egy tisztességes kísérőhangszerre, s nem a felkért orgonaszakértő önmegvalósítási gépezetére, aki majd az orgonaszentelésen él a *ius primae noctis*-szal, hogy az gyakran évtizedekre az utolsó koncert legyen a hangszeren! Ha ezt az egyszerű szabályt mindig megszívlelnék, ma nem lenne dolgunk oly sok és gyászos «orgonaszeméttel».”

Winfried Schrammek *Gottfried Silbermann utolsó orgonájának restaurálásáról* számol be. A drezdai egykori Katholische Hofkirche (a mai székesegyház) orgonáját 2001–2002-ben a helyi Jehmlich- és Wegscheider-üzem újította fel. Az előbbi cég többek között rekonstruálta a II. világháborúban elégett fűvóberendezést. Ennek hat ékfűvója ma elektromotorokkal fel is húzható, így a szokásos elektromos szélkeréken kívül a taposást hűen utánczó módon is üzemeltethető. A Wegscheider-üzem feladata volt a sípok restaurálása. Ennek során azok visszakapták eredeti, a XIX–XX. század folyamán megcsonkított hosszúságukat és korabeli ($a^1=415$ Hz) hangolásukat. Így az orgona az eddiginél nemcsak mélyebben, hanem több felhanggal, világosabban szólal meg. A mai hangolási magassághoz, kísérési célokra a Brustwerk számára egy transzponáló-billentőzet készült. A beszámolóból azt is megtudhatjuk, hogy az orgona-avatóra a megyéspüspök nemcsak egyházi és világi kiválóságoknak, hanem egyházmegyéje minden kántorának és orgonistájának is meghívót küldött.

Christhard és Klaus-W. Rensch az albstadt-ebigeni evangélikus Martinskirche új orgonáját (Richard Rensch / Lauffen, 2002, III/48) mutatja be. A hangszer a barokk, a német romantika és az elzászi reform stílusjegyeit igyekszik ötvözni, homlokzatának díszei pedig —a teremtés hét napjának szimbolikus ábrázolásával— a kozmoszra utalnak.

A „Régi és új orgonák” rovatban többek között egy 1929-ben teljes egészében a templompadlásra helyezett, távműként elkészített hangszerről olvashatunk, melynek egyes részei még ma is így üzemelnek. A Hannoveri Zeneművészeti Főiskola hispániai barokk stílusban épült új orgonáját Patrick Collon mutatja be, Roselinde Laukhuff pedig a Laukhuff-cég weikersheimi üzemében felálított, eredetileg 1947-ben az Egyesült Államokban készült moziorgonáról tudósít.

Andreas Rockstroh *Gustav Adolf Merkel* (1827–1885) születésének 175. évfordulójáról emlékezik meg a drezdai egyházzenesész, orgonista, zeneszerző életútjának felelevenítésével.

Ernst Zacharias cikkében egy olyan elektromos traktúrát ismertet, mely intenzívebb billentésnél a sípoknak bővebb szélellátást és így erősebb (sőt, a billentést követően is erősíthető, majd halkítható) hangzást biztosít. (Lásd a szerző korábbi, hasonló témájú cikkéről készült szemlénket lapunk X. évfolyamának 508. oldalán!)

A folyóirat nyári lapszámát Wolfgang Herbst cikke vezeti be, mely a „Gründerzeit” ipari fellendülésében nagyvárossá fejlődött *Chemnitz két* korabeli *Ladegast-orgonájának történetét ismerteti*. A Szent Jakab-templom (III/62, op. 115.) és a Szent Péter-templom (III/58, op. 117.) hangszerei 1887-ben illetve 1888-ban még mechanikus kúpládás szerkezettel készültek. A korra jellemző általános felfogás, a technikai fejlődés mindenhatóságába vetett megingathatatlan hit azonban rövidesen az orgonák átépítéséhez vezetett. 1903-ban a Szent Jakab-templom orgonája pneumatikus traktúrát és új játszóasztalt kapott, majd 1912-ben a mindössze negyedszázados hangszert a gyülekezet teljesen új orgonával cserélte fel. Egy évvel később, 1913-ban a Szent Péter-templom hangszerébe építették be az akkor modernnek számító pneumatikát.

Christian Vorbeck a délnémet későromantikus orgonaépítés egy kevésbé ismert, de kortársai által nagyra értékelt orgonaépítőjének, *Willibald Siemann-nak* (1864–1932) *munkásságát* ismerteti. Siemann üzeme jó ötven év alatt több mint ötszáz, nagyrészt pneumatikus orgonát készített, melyek mindegyike —Vorbeck szerint— gyári technikájú előállítására ellenére kiváló minőségű, egyedi alkotás. Az ismertetett, 20-as évekből való diszpozíciókon az elzászi orgonareform hatása tapasztalható. A mester két kisebb, falusi katolikus templomokba épített hangszerét (Waldzell, 1929, II/10, op. 453., ill. Johannesberg, 1924, II/20) a 90-es években restaurálták. Figyelemreméltó, hogy ezen orgonáknak mint megőrzésre érdemes műalkotásoknak felújítását nemcsak alapvetően romantikus stílusuk, hanem pneumatikus traktúrájuk és az akadályozta meg, hogy a regiszterek 2, vagy akár ½ lábas méretnél nagyobb fémsípjai is horganyból készültek.

Uwe Pape a XVIII. században Szászországban és Alsó-Szászországban működött, több ágra szakadt *Zuberbier orgonaépítő dinasztia* családfájának megalapításához szolgál újabb adatokkal.

Thomas Lipski az utóromantikus angol-amerikai orgonaépítés egyik neves képviselőjének, *Robert Hope-Jones*-nak a worcesteri katedrálisban 1896-ban felállított orgonáját (IV/55) mutatja be. Hope Jones orgonáit mindenekelőtt a technikai lehetőségek messzemenő kiaknázása és a szélsőséges hangszínekre való törekvés jellemzik. Míg például worcesteri orgonájában a pozitívumú (Choir) sípjai 76 vízmilliméteres szélnyomással szóltak, a fő- és szólómű, valamint a pedál egyes szélládáin 254 illetve 508 vízmilliméteres nyomást is lehetett mérni, sőt, az orgonaépítő tervbe vette egy 2540 vízmilliméteren üzemelő Solo-Tuba megépítését is. Hasonlóképp szélsőséges volt a sípok méretezése. A főmű fuvolájának bősege a normálmenzúrához képest -1 és +15 félhang között változott, a pedál 32 lábás faprincipálja pedig annál 12–14 félhanggal volt bővebb. Ugyanakkor a pozitívra diszponált *Viola d'orchestre* a normálmenzúránál 38–14 félhanggal szűkebb bőségmértékkel készült, amivel Hope-Jones —kritikusai szerint— elérte a lépcsőházi korlát méretarányait. Egyéb sípkülönlegességek mellett a hangszer redőnyművének fala téglából készült, a kopulák között pedig több, „Double Touch”-csal működő melódiakopula is volt. Mivel Hope-Jones a szigetországban hiába várt az anyagi sikerre, 1907-ben az Újvilágban telepedett le. Találmányait eladta az őt foglalkoztató *Wurlitzer*-cégnek, moziorgonák egyik népszerű gyártójának. Az orgonaépítő itt sem találhatta meg, amit valójában remélt: 1914-ben önkézeivel vetett véget életének.

Hans Haselböck rövid írása a szerző nyomtatásban még meg nem jelent *orgonás „nevető lexikon”*-jának szócikkeiből nyújt válogatást.

Ulrich Schmelz az *orgonát veszélyeztető gombafertőzések okairól és elhárításuk lehetőségeiről* ír. Az épületek és tartozékaik gombásodását elősegíti a 65%-nál nagyobb relatív légnedvesség, a páralecsapódás, a kellő szellőzés hiánya, a sötétség és általában a 15 °C-nál alacsonyabb hőmérséklet. A szerző tudományos alapossággal ismerteti ezek előfordulásának leggyakoribb eseteit. Kiemeli, hogy a fertőzések gyenge immunrendszerű személyekre is áttérhetnek, többnyire a légcső és a tüdő betegségeit okozva, ezért fontos a gombatelepek eltávolítása során az egészségügyi óvrendszabályok betartása. A tanulmányt Schmelz saját gombaölő hatású (acetaldehyd hatóanyagú) szerének receptje és alkalmazási leírása zárja.

Martin Taesler a 75 évvel ezelőtt született *Manfred Kluge*-ra (1928–1971), a lübecki *Jacobikirche* egykori zeneigazgatójára emlékezik. A szerző röviden bemutatja Kluge orgonaműveit, majd elemzi a „Kilenc korárelőjáték orgonára” című sorozat szerkesztését, hangrendszerét és tonalitását, párhuzamba állítva a komponista „77 hangköz” című tanulmányával. A cikkhez a korárelőjáték-sorozat kiadásában lévő sajtóhibák listája, valamint a Klugét ihlető orgona (Lübeck, Szent Egyed-templom) korabeli és mai hangképének ismertetése járul.

David Backus írásában az *úgynevezett kompromisszumos, vagy más néven univerzálorgona létjogosultságát vonja kétségbe*. Úgy véli, „orgona” önmagában nem létezik, csak történetileg meghatározott orgonatípusok. Álláspontja szerint egy mai orgonaépítőnek összeegyeztethetetlen irányzatok egymáshoz kényszerítése helyett egyetlen kiválasztott stílust, egy önmagában zárt koncepciót kellene követnie, az alkalmazkodókészséget a játékosra hagyva.

Dieter Voigt a szászországi Eilenburg evangélikus Mária-templomában álló *romantikus orgona* (1864, Conrad Geissler, II/22, op. 27.) *restaurálásáról* tudósít. A sokáig használaton kívül állt és súlyosan károsodott hangszernek nemcsak hiányzó alkatrészeit (többek között billentyűzetét és egyik átcsapó nyelvregiszterét) kellett pótolni, hanem mindenekelőtt különleges eljárásokkal el kellett távolítani faanyagából az 1960-as években használt, rendkívül mérgező Xylotox 59 rovarölő szert, mely folyamatosan szennyezte volna a templom légtérét.

Klaus-W. Rensch a *Walcker-cég op. 99-es orgonájának történetét* ismerteti. Az 1852-ben a köngeni ev. templom számára épített hangszer a gótikus templom kórusrekesztőjén, neogót orgonaházzal lett felállítva. A hangszer 1954-ben neobarokk szellemben átépítették, a templom járószintjére helyezték és új, szabadon álló sípok alkotta homlokzattal látták el. A technikailag leromlott és zeneileg tarka orgonát 1993-ban a göppingeni katolikus egyházközség vásárolta meg, és Walcker op. 97-es hangszerének raktáron lévő sípjaiival, valamint rekonstruált regiszterekkel és szerkezeti elemekkel (köztük egy Basset-horn sípsorral és négy szekrényfúvóval) kiegészítve restauráltatta azt.

Günter Lade írásában a *Sixtusi kápolna új orgonáját* mutatja be. A hangszer (Mathis Orgelbau/Svájc, 2002, II/14) egy különleges elektrohidraulikus szerkezettel mozgatható, így nemcsak a kápolnában, hanem a szomszédos, csak lépcsőkön át megközelíthető termekben is használható.

A „*Régi és új orgonák*” rovat elsőként egy XIX. század végi kétmanuálos, de csak függesztett pedállal épült orgona felújításáról tudósít. Mivel a manuál 16 lábás regiszterének basszus és diszkant része külön-külön (f^o/fis^o) kapcsolható, a pedálon az alsó szólam kiemelhető. A továbbiakban egy XVIII. századi orgonaházba délnémet-osztrák barokk stílusban készült új hangszerről, egy finnországi evangélikus templomnak a XIX. századi német orgonaépítéshez (különösen Friedrich Ladegast stílusához) igazodó ugyancsak új orgonájáról, végül egy belgiumi, alapvetően francia jellegű barokk kópiahangszerről olvashatunk.

A tudósítások, hírek sorában beszámoló található a GdO 2003. március 21–22-i hamburgi szimpóziumáról, melynek témája *az építész és az orgonaépítő együttműködése* volt. (N. B. Közel ugyanebben az időpontban Szegeden az építészet és a liturgia kapcsolatát tekintette át a Magyar Egyházzenei Társaság kongresszusa.) A hamburgi tanácskozás előadói többek között hangsúlyozták, hogy mindkét oldalon hiányoznak a szükséges ismeretek a feladatok tisztas megoldásához, melyhez az érdekeltek valódi partneri kapcsolatára is szükség lenne.

Enyedi Pál